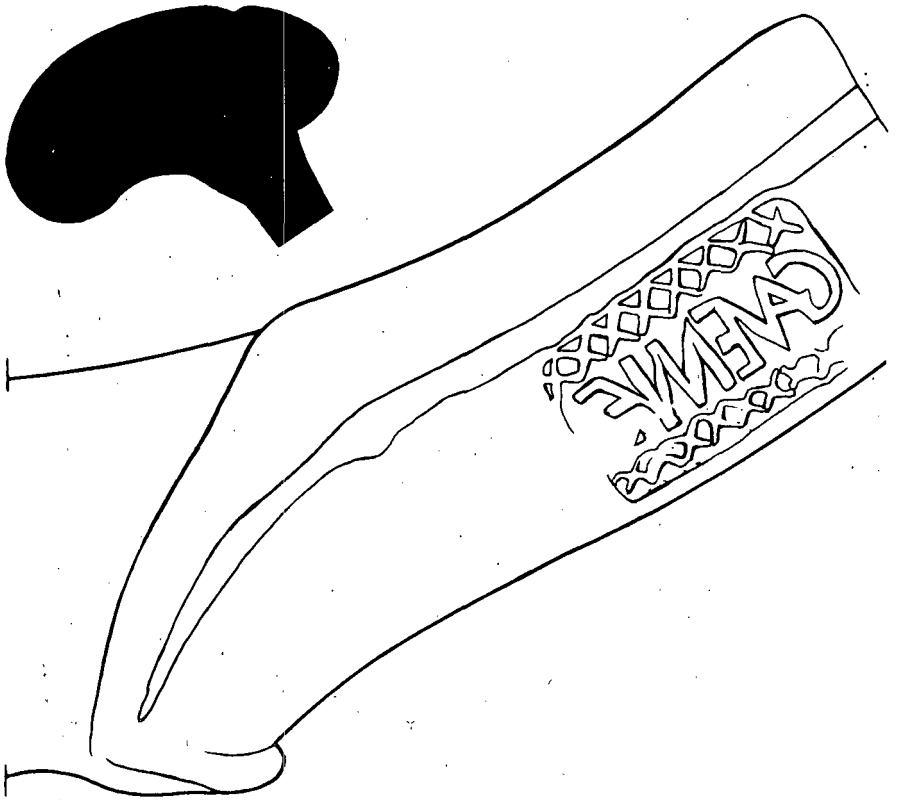

EEN HANDVOL VONDSTEN UIT HALDER

I

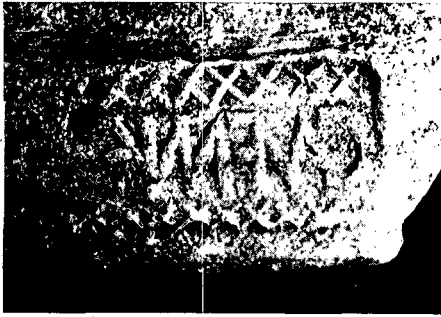
Op 30 oktober 1974 bezorgden twee jongens, Frankie van der Maat uit Halder en zijn vriend Frankie van den Boogaard uit St.-Michielsgestel, een zak met Romeinse scherven bij Broeder Celestinus Vencken, die te zamen met Broeder Arno van Veldhoven het beheer voert over het reeds enige jaren in het Instituut voor Doven te St.-Michielsgestel gevestigde Oudheidkundig Museum. De nieuwste aanwinst van dit museum, dat om verschillende redenen bijzonder aantrekkelijk is en terecht reeds in wijde kring bekendheid heeft verworven, bestaat uit losse vondsten van terreinen in Halder, de tot de gemeente St.-Michielsgestel behorende buurtschap waar sinds 1962 – vooral dank zij de activiteiten van de bovenvermelde Broeders – talrijke archeologische ontdek-

Afb. 1. Randfragment van een Romeinse wrijfschaal met pottenbakkersstempel, gevonden te St.-Michielsgestel-Halder. Schaal 1:1. Tek. E.J. Ponten, Inst. O.G.A., Nijmegen.

kingen zijn gedaan. Deze hebben betrekking op een intrigerende nederzetting uit de Romeinse tijd (ca. 50-270 na Chr.), een vicus, die o.a. van belang moet zijn geweest door zijn ijzerindustrie en zijn pottenbakkerijen ¹⁾.

De jongste vondsten uit Halder bestaan o.a. uit scherven van voorraadvaten of dolia en een fragment van een terra sigillata-bord Dragendorff 31 met het stempel [AM]ABILIS F(ecit), van een pottenbakker die tussen ca. 120 en 160 in Rheinzabern (in de Palts) heeft gewerkt ²⁾. Het meest verrassend is wel een groot stuk van de rand van een wrijfschaal of mortarium van ruwwandig, licht grijsbruin aardewerk, dat secundaire brandsporen vertoont en voorzien is van een nagenoeg volledig, retrograde stempel met reliëfletters: GANE(GAVE of GAVNE) NNVF. (?; afb. 1 en 2). Dit laatste is identiek met het – slechts gedeeltelijk bewaard gebleven – stempel uit Hoogeloon dat Nico Roymans onlangs in dit tijdschrift (26, 1974, 47) heeft gepubliceerd. St.-Michielsgestel-Halder is thans na Cuijk, Venlo en Hoogeloon de vierde vindplaats van produkten van een raadselachtige pottenbakker, wiens naam in het door hem gebruikte merk niet of nauwelijks te ontcijferen lijkt.

Afb. 2. Stempel op wrijfschaal uit Halder. Schaal 1:1. Foto P. Bersch, Kath. Univ., Nijmegen.

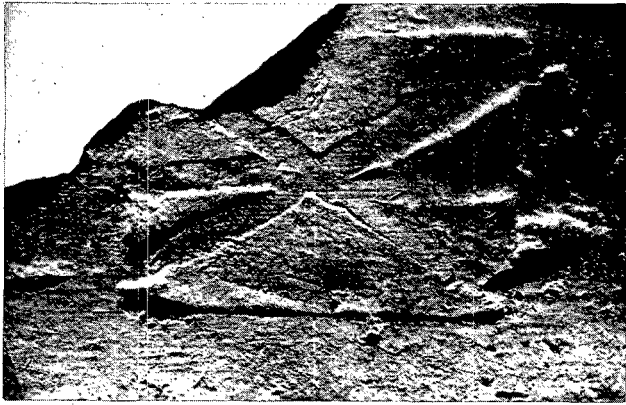
Op de wrijfschaal uit Halder is tweemaal, nl. aan weerszijden van de uitgietsluit, hetzelfde stempel ingedrukt; van de tweede indruk, die omgekeerd is aangebracht, is enkel nog een gedeelte van de linker bovenhoek te zien (twee kruisjes en een stuk van de bovenkant van de F; niet afgebeeld). Het betreft hier een mortarium met een horizontale, overhangende rand, waarvan het profiel enigszins vlakker is dan dat van de andere van dezelfde pottenbakker bekende randen; vgl. de afbeelding in *Brabants Heem* 26, 1974, 47. Het is verder merkwaardig dat deze pottenbakker wrijfschalen heeft vervaardigd met verschillende uitgietsluit. Bij het Halderse exemplaar hebben we te doen met een echte uitgietsluit, die overigens slechts een korte uitloop heeft en maar even buiten de rand uitsteekt. In Cuijk en Venlo zijn twee randfragmenten gevonden van wrijfschalen van dezelfde fabrikant, die enkel een quasi-uitgietsluit hebben, welke gevormd is doordat de boven over de rand lopende ribbel tot een – niet buiten de rand uitstekende – opening is uitgebogen³). Een derde bijzonderheid van het fragment uit Halder is, dat het stempel (aan weerszijden van de uitgietsluit) parallel met de rand is ingedrukt, in tegenstelling tot de overige stempels van hetzelfde type, die alle dwars op de rand zijn aangebracht.

Over de plaats waar de pottenbakker (in de 2de eeuw?) zijn bedrijf heeft uitgeoefend, valt niets met zekerheid te zeggen. Wellicht mag men op grond van de verspreiding der stempels vermoeden dat hij ergens aan de Maas (in Limburg of Noord-Brabant?) gevestigd is geweest.

Hieronder volgt nog een overzicht van alle andere wrijfschaalstempels die thans uit Halder bekend zijn. Hun aantal is opvallend groot: ADIVTOR (twee ex. en een fragment van een derde); AND F(ecit); CAIVS F(ecit), retrograde; [CANDI]/DVSM [F]⁴); CONCH (?); – – – F(ecit); MADVIO; MARTIA(lis?) F(ecit); [MA]RTIAL[IS?]; TALICIVS F(ecit), uniek; VAR[IATVS F(ecit)]; VAR [INNIVS F(ecit)]; VERERIVS (fragmenten van drie ex.); VICIVS F(ecit)⁵); – – – vs.

II

Tot nu toe zijn in Halder slechts twee stempels op Romeinse bakstenen gevonden. Het betreft allereerst een in 1963 ontdekt, rechthoekig merk op een

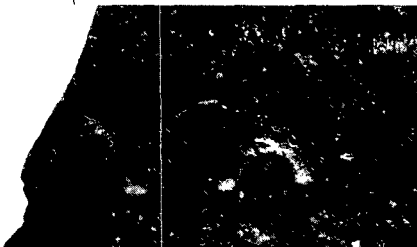

Afb. 3. Stempel op Romeinse tegel uit Halder. Schaal 1:1. Foto L. Biegstraaten, R.O.B., Amersfoort.

tegel, dat in reliëf een X bevat, die door een verticale streep in tweeën is gedeeld (afb. 3). De betekenis en de herkomst van dit stempel zijn onbekend. Van dit type zijn in recente tijd nog vier – identieke, of nagenoeg identieke – exemplaren aan het licht gekomen: uit een voormalige bedding van de Kromme Rijn te Bunnik-Vechten, ten noorden van het castellum Fectio (twee ex., opgraving R.O.B. 1970)⁶⁾; uit de burgerlijke nederzetting uit de Romeinse tijd te Valkenburg Z.-H.-De Woerd (opgraving R.O.B. 1972)⁷⁾; uit het castellum Mannaricium te Maurik (naar aanleiding van baggerwerkzaamheden in augustus 1974 gevonden)⁸⁾.

Het tweede stempel, op een dakpan, wijst zeer waarschijnlijk op verbindingen met het gebied van de Maas in België. De inscriptie bestaat uit holle letters en is vermoedelijk onvolledig (afb. 4). De complete tekst moet wel [Q]VA geluid hebben, een afkorting van de naam van een particuliere pannenbakker: Q(uintus) V(alerius) A. . . ., of QVA(dratus) of een andere met QVA beginnende bijnaam of cognomen. Sinds kort weten we waar de van dit stempel voorziene dakpannen gefabriceerd zijn, nl. in de provincie Luik, in de buurt van Hoei, te Hermalle-sous-Huy (Campagne de la Gérée). Op nauwelijks 100 m afstand van de Maas zijn daar onlangs twee pannenovens en verscheidene tegulae met het stempel QVA ontdekt⁹⁾.

Dergelijke stempels zijn verder vooral uit België bekend, in het bijzonder uit de provincie Luik, waar ze ook aangetroffen zijn in Amay¹⁰⁾, Clavier-Vervoz¹¹⁾, Ombret¹²⁾, Saint Georges-Warfée¹³⁾ en Warzée¹⁴⁾; voorts in Henegouwen te Luttre-Liberchies (Les Bons Villers)¹⁵⁾. Buiten België is er – afgezien van Halder – nog slechts één exemplaar gevonden, en wel in Maasbracht¹⁶⁾. Van de stempels van dit soort zijn er slechts vier met een afbeelding gepubliceerd¹⁷⁾. Met geen van deze is het Halderse stempel naar het schijnt identiek. Van dit laatste zijn vooral de schreven aan de bovenzijde van de v opvallend; bovendien moet de afstand tussen de [Q] en de v relatief groot zijn geweest. Ofschoon er nog geen absolute zekerheid bestaat over de herkomst van het dakpanstempel uit Halder, lijkt het overigens geenszins uitgesloten dat produk-

Afb. 4. Stempel op Romeinse dakpan uit Halder: [Q]VA. Schaal 1 : 1. Foto L. Biegstraaten, R.O.B., Amersfoort.

ten van de in Hermalle gevestigde pannenbakkerij (in de 2de eeuw, grotendeels via de Maas?) tot in Noord-Brabant zijn getransporteerd.

Nijmegen, 17-11-1974

J.E. BOGAERS

P.S. Op 13 dec. j.l. is tijdens egaliseringswerkzaamheden op het terrein van de familie Heesakkers te Halder wederom een wrijfschaalstempel ontdekt: PVBLIVS (vinder H. van Gerven; med. Br. Celestinus).

- ¹⁾ J.E. Bogaers, Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (NKNOB) 1962, 174-176 en 196; 1963, 4; 1965, 53-56; 1966, 45, 49-50, 55, 93-94 en 102; 1967, 57; 1968, 65-66; 1969, 102-103; Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (OML) 52, 1971, 132, n. 32 en pl. XIX, 2; Bonner Jahrbücher 172, 1972, 321, afb. 8 f, en 322, n. 51. - W.H.Th. Knippenberg, Brabants Heem 17, 1965, 75-95; 19, 1967, 90-95. - G. Beex, NKNOB 1969, 102-103; 1972, 90.
- ²⁾ F. Oswald, Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata, „Samian Ware”, Margidunum 1931, 13, s.v. AMABILIS (ii).
- ³⁾ Vgl. P. Stuart, Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen, OML 43, 1962, suppl., 66 v., type 149.
- ⁴⁾ Hoogst waarschijnlijk identiek met J.H. Holwerda, Arentsburg, Leiden 1923, 130, nr. 14 en pl. LXV, afb. 99, 4.
- ⁵⁾ Identiek met Holwerda, o.c. (n. 4), 130, nr. 34 en pl. LXV, afb. 99, 16. Onjuist W.H.Th. Knippenberg, Brabants Heem 19, 1967, 92, C 6: C(?) ADSIT(?); J.E. Bogaers, NKNOB 1968, 66: CEVCIVS F; id., Het Land van Herle 21, 1971, 102, n. 8: C LVCIVS F.
- ⁶⁾ Mededeling W.J. van Tent, R.O.B., Amersfoort.
- ⁷⁾ J.H.F. Bloemers - H. Sarfatij, NKNOB 1973, 132.
- ⁸⁾ Mededeling J. Hogendoorn, Maurik; in diens collectie.
- ⁹⁾ T. Delarue, Archeologie 1974, 18.
- ¹⁰⁾ J. Willems, M. Dandoy, E. Thirion, Bulletin du Cercle Archéologique Hesbaye-Condruz 9, 1969, 51-52 (met tek.: fig. 21).
- ¹¹⁾ Corpus inscriptionum Latinarum XIII/6, 168, nr. 12945; Y. Graff, Romana Contact 1968, III-IV, 7, nr. 61, en 8, nr. 17.
- ¹²⁾ J. Willems, Bulletin du Cercle Archéologique Hesbaye-Condruz 9, 1969, 64 (tek.)-65.
- ¹³⁾ G. Destexhe, Bulletin de la Société royale belge d'études géologiques et archéologiques - Les chercheurs de la Wallonie 22, 1971-1973, 167 (pl. XVII, 20: tek.), 168 v. en 195 (foto).

- ¹⁴⁾ Willems, o.c. (n. 12), 65, n. 1.
- ¹⁵⁾ Y. Graff, o.c. (n. 11), 7, nr. 61; 13 (pl. V, 28: foto); 14, nr. 42; 18.
- ¹⁶⁾ A. Van Doorselaer, Repertorium van de begraafplaatsen uit de Romeinse tijd in Noord-Gallië, II, Brussel 1964, 324; vgl. Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, jaarverslag 1929, 8.
- ¹⁷⁾ Zie n. 10, 12, 13 en 15.